

סימן קכב

יציאה מארץ ישראל לחו"ל

א

יציאה מאר"י לחו"ל לצורך מצוה

איתא בגמ' (עבודה זרה יג ע"א): "ואם היה כהן מטמא בחוצה לארץ...ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה". מאידך מצינו בגמ' (כתובות ק"א ע"א): "ההוא גברא דנפלה ליה יבמה בי חוזהא. אתא לקמיה דר' חנינא, א"ל, מהו למיחת וליבמה, א"ל, אחיו נשא כותית ומת, ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו".

וחילקו התוס' (עבודה זרה שם): "ללמוד תורה ולישא אשה, פירוש ודעתו לחזור לא"י. דאילו אין דעתו לחזור, אמר בכתובות, אחיו של זה נשא (אשה) [עבודת כוכבים] ומת, ברוך המקום שהרגו, וזה ירד אחריו לחוצה לארץ. ודוקא בהנך מצות שהן חשובות, ללמוד תורה, שגדול תלמוד תורה שמביא לידי מעשה, ואשה נמי, דכתיב (ישעיה מה) לא תהו בראה, אבל לשאר מצות לא. והכי משמע פ"ד דמגילה (דף כז.) אבל בשאלתות דרב אחא מפורש הנך דקילי וכ"ש לשאר מצות שהם חשובות".

וכשדעתו לחזור מצינו במקום אחר (בבא בתרא צ"א ע"א) מתי מותר לצאת: "ת"ר, אין יוצאין מארץ לחו"ל, אא"כ עמדו סאתים בסלע".

ובשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' רפ"ח) הוסיף: "ואין מותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל אלא ללמוד תורה אם אינו מוצא בא"י מי שילמדנו או מפני כבוד אב".

ומקורו בגמ' (קידושין ל"א ע"ב): "רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה. אמרה ליה, בעינא תכשיטין, עבד לה. בעינא גברא, נייעין לך. בעינא גברא דשפיר כותך, שבקה ואזל לארעא דישראל. שמע דקא אזלה אבתריה. אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה, מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ, א"ל, אסור. לקראת אמא מהו, א"ל, איני יודע. [אתרח] פורתא. הדר אתא, אמר ליה, אסי, נתרצית לצאת (פירש"י, סבור היה שדעתו לחזור למקומו לבבל), המקום יחזירך לשלום (פירש"י, עד מקומך). אתא לקמיה דרבי אלעזר, א"ל (פירש"י, אמר ליה ר' אסי לר"א, דלמא ח"ו מרתח רתח עלי רבי יוחנן), חס ושלום, דלמא מירתח רתח. א"ל, מאי אמר לך, אמר ליה, המקום יחזירך לשלום, אמר ליה, ואם איתא דרתח לא הוה מברך לך. אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי, אמר, אי ידעי לא נפקי". הרי שלמסקנת הגמ' מותר לצאת גם לכיבוד אב ואם.

ב

יציאה מאר"י לחו"ל לצורך סחורה

הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"ט) פסק: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין".

הרי שחילק כחילוק התוס', אם דעתו להשתקע שם או לחזור, והוסיף, שגם לסחורה מותר לצאת. ובפי' הרדב"ז שם כתב שמקורו בירושלמי, ולא פירש היכן. ובמגדל עוז הביא מקור מדברי הירושלמי בסוף סנהדרין, שמותר לחזור למצרים לסחורה. וצ"ע, שהרי שם לא מיידי מאיסור יציאה מארץ ישראל, אלא מהאיסור להשתקע במצרים, אפילו כשרצונו לבא לשם משאר ארצות.

והנה איתא במשנה (מ"ק י"ג ע"ב): "ואלו מגלחין במועד, הבא ממדינת הים, ומבית השביה, והיוצא מבית האסורין, והמנודה שהתירו לו חכמים". ובגמ' (י"ד ע"א): "מתניתין דלא כרבי יהודה. דתניא רבי יהודה אומר, הבא ממדינת הים לא יגלח, מפני שיצא שלא ברשות (פירש"י, כלומר, הואיל ולא יצא ברשות אחרים, אלא ברצון עצמו, לאו אנוס הוא). אמר רבא, לשוט (פירש"י, אם יצא שלא לצורך, ולא יצא אלא כדי לשוט בעולם ולראותו, וחזר במועד) דברי הכל אסור (פירש"י, לגלח במועד), למזונות (פירש"י, שיצא לחזר אחר מזונות, שאין לו מזונות וחזר במועד אחריהן) דברי הכל מותר (פירש"י, לפי שיצא באונס), לא נחלקו אלא להרויחא (פירש"י, שיש לו נכסים הרבה, ויוצא כדי להרויח יותר). מר מדמי ליה כלשוט, ומר מדמי ליה כלמזונות".

וכתב הרא"ש (שם סי' א'): "וקיי"ל כרבנן. והראב"ד ז"ל פירש, דפלוגתא דרבי יהודה ורבנן איירי ביוצא חוצה לארץ. והכי מוכח בירושלמי, דגרסינן התם, רבי יהודה כדעתיה, אסור לפרש בים הגדול. מעתה כיון שיצא חוצה לארץ, יהא אסור לגלח, הואיל ויצא שלא ברצון חכמים. כהדא חד כהן אתא לגביה דרבי חנינא, אמר ליה מה אני לילך לצור לחלוץ או לייבם, ואסר ליה. ומסתבר כהאי פירושא, דלא קרי ר' יהודה שלא ברשות היוצא להרווחה, שכן הוא דרך כל התגרים. ועוד גרסינן בגמ', אלא למזונות, הא אמרת דברי הכל מותר. והיאך סליק אדעתיה, דרבי יהודה קרי למזונות שלא ברשות. אבל לפי הירושלמי נחא, דאף למזונות לצאת לחוצה לארץ ס"ד דחשיב רבי יהודה שלא ברשות".

וכ"פ בטוש"ע (או"ח סי' תקל"א סעי' ד'): "ואלו מגלחין במועד...הבא ממדינת הים...והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל".

מעתה ל"ל, שכוונת הרדב"ז היא, שהרמב"ם הוציא כן מדברי הירושלמי במו"ק, שמחלוקת ת"ק ורבי יהודה מיירי ביוצא מארץ ישראל לחו"ל, וקיי"ל כת"ק דיוצא להרווחה נחשב יוצא ברשות, וא"כ מוכח שגם לסחורה מותר לצאת.

ג

חומרת איסור יציאה מאר"י לחו"ל

והנה בגמ' (שבת י"ט ע"א) איתא: "תנו רבנן, אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים, לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה, שפיר דמי". וכתב המרדכי (שם סי' רנ"ח): "ופירש ר"ת דלכאורה סחורה חשיב דבר מצוה, ומותר להפליג אפילו בערב שבת, כדאמרין פ"ק דקדושין (ל' ע"ב) ראה חיים - זו אומנות...וגם אם הולך להתראות פנים חבירו, חשיב דבר מצוה, אך אם הולך לטייל, זהו דבר הרשות". ובהגהות מרדכי (שם סי' תנ"ד) הוסיף: "ורבינו יואל הלוי וראב"ה החזיקו דבריו, מר"פ ואלו מגלחין, ולשוט כ"ע לא פליגי דשלא ברשות הוא, למזונות לכ"ע מותר, כי פליגי להרווחה. מר מדמי לה ליה לשוט, ומר מדמי ליה למזונות, ותנא דמתניתין דסתם מדמי ליה למזונות".

וכ"פ הרמ"א (ס"ס רמ"ח) על דברי הש"ע שם, שהביא את דברי הברייטא: "יש אומרים כל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חבירו, חשוב הכל דבר מצוה. ואינו חשוב דבר הרשות, רק כשהולך לטייל. ועל כן נהגו בקצת מקומות להקל בענין הפלגת הספינות והליכת שיירא תוך שלשה ימים, כי חשובים הכל לדבר מצוה. ואין למחות בידן, הואיל ויש להם על מי שיסמוכו".

ולפ"ז כתב המג"א (סי' תקל"א ס"ק ז'), שיש להתיר לגלח, למי שבא ממדינת הים לארץ ישראל, ויצא לראות פני חבירו, דגם זה נחשב יוצא ברשות.

והקשה הט"ז ס"ס רמ"ח על דברי ר"ת, שגם לסחורה ולראות פני חבירו נחשב דבר מצוה: "מאי שנא מההיא דסי' תמ"ד לענין חמץ בביתו, דלא חשיב דבר מצוה אלא בהולך למול בנו כו', כדאיתא בגמ' להדיא. וכ"ת דכאן אין רק איסור דרבנן במה שמפליג לים, דהא גם שם אם מבטל החמץ, אין כאן רק איסור דרבנן. וצריך לומר דשאני חומרא דחמץ, שצריך הרחקה יתירה כיון שאדם רגיל בו, על כן החמירו בו יותר, שצריך לחזור בשבילו, אם לא עוסק במצוה גדולה".

מעתה מוכח לן גם, שאיסור יציאה מארץ ישראל הוא איסור דרבנן. שהרי מקור דברי ר"ת, שיציאה לסחורה נחשבת כיציאה לדבר מצוה, הוא מהיתר גילוח לבא ממדינת הים, כשהלך לשם לסחורה, כמו שכתבו רבינו יואל הלוי והראב"ה. ולשיטת הירושלמי מיירי שם ביוצא מאר"י לחו"ל. וא"כ על כרחך מוכח, שגם ביציאה מאר"י אין אלא איסור דרבנן, ולכן התירוהו אפילו ביוצא לסחורה (ואף שיישוב ארץ ישראל שקול כנגד כל המצוות, מ"מ איסור היציאה מארץ ישראל הוא איסור דרבנן וכנ"ל).

ד

שיטת המהרי"ט בהיתר היציאה מאר"י לחו"ל לכהן ולישראל

אמנם בעיקר איסור היציאה מאר"י לחו"ל יש לדקדק, דמגמ' מו"ק לפי' הראב"ד עולה, שהיוצא מארץ ישראל לחו"ל אפילו לסחורה להרווחה בעלמא, נחשב יוצא ברשות, ולדברי המג"א כ"ה גם כשיוצא לראות פני חבירו. וע"פ דברי הט"ז על כרחך טעמא דמילתא הוא, שאיסור יציאה מאר"י לחו"ל הוא איסור דרבנן שלא החמירו בו. ואילו מגמ' בע"ז עולה שאיסור יציאה מאר"י לחו"ל הוא איסור חמור, ולא הותר לצאת אלא ללמוד תורה ולישא אשה, ולפי' התוס' שם אפילו לשאר מצוות אסור, ואפילו כשאין דעתו להשתקע שם. וכן משמע מגמ' קדושין ע"פ פירוש תשב"ץ הנ"ל, שרק לכיבוד אם התירו (ונהי שרבי יוחנן חשב שאין דעתו לחזור, אבל רב אסי עצמו מה שאל), אבל ללוותה אחר מותר לא.

ונראה שקושיא זו בכלל דברי המהרי"ט בחי' קדושין ל"א, שהקשה על הגמ' שם: "תימה, דמה איסור לצאת לקראת אמו, אפילו לקראת אחרים, כיון שאינו יוצא להשתקע. דאע"ג דאמרין בשלהי כתובות, אסור לצאת מארץ ישראל אפילו לבבל, זהו לדור. אבל לסחורה או לעסק שיש לו שם, פשיטא דמותר...ופשיטא שיהא מותר לצאת לכבוד אמה, שהוקש כבודה לכבוד המקום. ורש"י ז"ל פירש, שסבור היה שדעתו לחזור למקומו לבבל. ודבר תימה הוא שלא הבין דבריו, שהרי א"ל לקראת אימא, דמשמע שהיתה באה. ועוד לשון דהמקום יחזירך לשלום, פירש עד מקומך, ולשון יחזירך לא משמע כן" (ועי' גם בדבריו בחי' כתובות קי"א ע"א ד"ה אחיו).

ותירץ המהרי"ט: "וי"ל דרב אסי כהן הוה, כדאמרין בהנזקין (גטין נ"ט ע"ב) - ר' אמי ורב אסי כהני חשיבי דארעא דישאל...ולא מצי למיפק לחו"ל, דגזרו טומאה על ארץ העמים, כדאמר בפרק כהן גדול ונזיר (נזיר נ"ד ע"ב), ומיבעיא ליה אי משום כבוד אימא מותר, כיון דטומאה דרבנן היא וכו'".

מדברי המהרי"ט עולה לדינא, שאין איסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל לסחורה וכי"ב, וכל שכן לצורך קיום כל המצוות, אלא כשיוצא על מנת שלא לחזור, ולכהן אסור אפילו כשיוצא שלא על מנת לחזור, מחמת טומאת ארץ העמים, ומ"מ אם יוצא ללמוד תורה ולישא אשה ולכיבוד אם מותר (ועי' במנחת חינוך מצוה רס"ג אות י"ג, שנסתפק אם כהן מוזהר על טומאת ארץ העמים, ואיך הדין בכהני חזקה בזה"ז).

ה

תמיהות בסתירת הסוגיות ובפסקי הרמב"ם באיסור היציאה מאר"י

אמנם מדברי התשב"ץ לא משמע כהמהרי"ט, שהביא שם את דין איסור היציאה בכלל המעלות שנשתבחה בהן ארץ ישראל, ולא משמע שהוא מחשש טומאה. ולפי דבריו הדק"ל, ליישב את סתירת הברייתא בע"ז עם דברי חכמים במ"ק לפי הירושלמי.

עוד יש להקשות על דברי הרמב"ם, שמשמע מדבריו שהתיר לצאת רק למצות תלמוד תורה ולישא אשה ולא לשאר מצוות, ומאידך התיר לצאת אפילו לסחורה. והרי אפילו אם נאמר כר"ת, שיציאה לסחורה נחשבת כיציאה לדבר מצוה, מ"מ ודאי לא עדיפא ממצוה ממש, ואף שאינה מצוה רבה.

גם צ"ע בדבריו בהל' אבל (פ"ג ה"ד), שכתב: "מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה בזמן שאין שם דרך אלא היא, כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה" וכו'. משמע מלשונו שמותר לכהן לצאת לצורך כל מצוה, ולא רק ללמוד תורה ולישא אשה, ומאידך אסור לו לצאת לסחורה¹. וא"כ בחד צד חמור כהן מישראל, ובחד צד קל כהן מישראל, אתמהא.

עוד קשה, דלענין מי שנזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו, התירה המשנה (פסחים מ"ט ע"א) לבטל בלבו כשיצא לדבר מצוה, ואפילו אם יצא למצוה קלה, כמו אכילת סעודת אירוסין בבית חמיו, ומאידך גיסא כשיצא לסחורה צריך לחזור ולבער, כמו שכתב הט"ז (הנ"ל ס"ק ג'), ולענין יציאה מאר"י לחו"ל התירו לצאת לסחורה, ולצאת לדבר מצוה לא התירו, אלא למצוה רבה דלישא אשה וללמוד תורה.

ו

טעם האיסור לצאת מאר"י

ונראה ליישב, דהנה נחלקו קמאי בטעם מצות הדירה בארץ ישראל, כדאיתא במשנה (שלהי כתובות) - "הכל מעלין לארץ ישראל". בשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' ר') ביאר, דטעם המצוה הוא כדי להתחייב במצוות התלויות בארץ. אבל המהרי"ט (שו"ת מהרי"ט ח"ב י"ד סי' כ"ח) האריך לדחות את שיטת התשב"ץ וכתב: "עיקר הטעם משום קדושת ארץ ישראל. ומצות ישיבתה הוא אפי' בזמן הזה בחרבנה, כמ"ש הרמב"ן ז"ל בספר המצות, מקרא דוירשתם אותה וישבתם בה. ומייתי עובדא דספרי, עד שייבית א"י שקול' כנגד כל המצוות. ואי משום קיום המצוות התלויות בה, אשה מאי עבידתה במצות אלו, שתהא כופה את האיש לעלות (כדאיתא שלהי כתובות). הרי אמרו בפ"ק דקידושין לענין כבוד אב ואם, איש יש ספק בידו לעשות, אשה אין ספק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה, וכ"ש לשאר מצוות, וכ"ש מצות התלויות בארץ, דכל מה שקנתה אשה קנה בעלה, ואיהו הוא דמחייב במצות התלויות בקרקע ולא היא, ולמה תכוף את בעל' לעלות לא"י. ותו עבד מה שייך במצות התלויות בארץ דאמרין (בכתובות שם), לאיתווי עבד שברח מח"ל לארץ, דאמר' ליה זבניה הכא זיל, משום ישיבת ארץ ישראל, ואמרין נמי, הכל מעלין לאיתווי עבדים, ופרשו הרמב"ם ז"ל בפ' ח' וזיל,

¹ והנה בהגהות מהרי" קאשטרו לש"ע י"ד סי' רס"ט, הו"ד בהגהות רעק"א שם, כתב על האיסור לכהנים לצאת מאר"י לחו"ל משום טומאת ארץ העמים: "ועכשיו לא נהגו ליזהר. ואולי יש להקל מפני הפרנסה, כי היכי דשרי להציל מיד עכו"ם וכו'. ולענ"ד דבריו צ"ע, דשינוי לשון הרמב"ם מאיסור יציאה דישאל לאיסור יציאה דכהן מורה, שלכהן אסור לצאת משום פרנסה, ודוקא להציל מיד עכו"ם התירו. ואולי כוונתו רק באופן שיוצא עבור חיותו ממש, וצ"ע.

מהל' עבדים, בעבד כנעני שאמר לעלות לא", שכופה את רבו לעלות עמו, וכן כתבו בשם הראב"ד ז"ל.²

והנה על הגמ' בב"ב, דמיירי באיסור יציאה על מנת להשתקע בחו"ל, שנאסר אפילו ללמוד תורה ולישא אשה, כמ"ש תוס' והרמב"ם, פירש הרשב"ם בבבא בתרא שם: "אין יוצאין כו', שמפקיע עצמו מן המצות". ויש להסתפק אם כוונתו למצות "וישבתם בה", או למצות התלויות בארץ. אם אבל על איסור היציאה שלא בקביעות לא נתפרש הטעם כלל.

ומסתבר שיש לתלות במחלוקת התשב"ץ והמהרי"ט, גם את טעם איסור היציאה מארץ ישראל שלא בקביעות. דלהתשב"ץ הוא משום שמפקיע את עצמו מן המצוות, ולהמהרי"ט משום שמבטל מצות "וישבתם בה".³

ז

יישוב סתירת הסוגיות לפי הנ"ל

מעתה י"ל, דבאמת אין ביציאה מארץ ישראל על מנת לחזור, שום איסור מה"ת. דלא אסרה תורה להפקיע את עצמו לפי שעה ממצות יישוב אר", אלא לצאת לדור בקביעות בארץ אחרת, וגם אין שום איסור מה"ת להפקיע את עצמו מחיוב מצוות התלויות בארץ, ורק רבנן החמירו ואסרו. ומהאי טעמא הותר לצאת אפילו לסחורה ולראות פני חבירו. ואף שמבטל לע"ע עשה ד"וישבתם בה", דלא אסרו רבנן, אלא יציאה לטיול.

ומ"מ אם רוצה לצאת מארץ ישראל על מנת לקיים מצוה, לא התיירו חכמים, אלא כשרוצה לצאת למצוה רבה דתלמוד תורה ולישא אשה וכבוד אב ואם. אבל כשרוצה לצאת לקיים שאר מצוות, מאי חזית לעזוב מצות יישוב ארץ ישראל שמקיים עכשיו, ששקולה כנגד כל המצוות, על מנת לקיים מצוה אחרת, שאינה מצוה רבה. וכיון שאין סיבה להעדיף מצוה אחרת ולבטל מצות יישוב אר", נשאר האיסור דרבנן על מקומו.

² ונראה שחזר בו בתשובה זו ממה שנקט להיפך בח"א סי' מ"ז, שעיקר כפיית העליה היא בשביל המצוות התלויות בה. ונחלקו אחרונים בדעת המהרי"ט בתשובה זו. בשו"ת חתם סופר (י"ד סי' רל"ד) כתב: "והנה לכאורה משמע, לא משום מצות התלויות בא"י וירושלים כופין, אלא משום קדושת עצמה, וכל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה ר"ל...ומהרי"ט ח"ב ח"ד סי' כ"ח שהביא הדרת גאונו כ' להדי' שהטעם משום תוס' קדושתה ולא משום מצות הנהגות, ודלא כמשמע מתשב"ץ הנ"ל. ותשב"ץ גופיה רפא בידה. וכיון שכל עצמו הוא משום עוצם קדושתה, אין לכנס כלל בפלפול אי קדושה ראשונה קדשה לע"ל ובפלפול רמב"ם וראב"ד בקדושת המקדש בזה"ל אי חייב כרת הנכנס לתוכו... ואין כאן מקומו כלל. כי אין אנו עוסקים אם מצות נוהגין או לא, או אם טמא מותר לכנס שם או לא, רק בקדושה עליונה. שירושלים הוא שער השמים מימות עולם, אפי' כשהיה היבוס יושב ירושלים והכנעני והפריזי אז בארץ, ולא זה ולא תזוז שכינה מכותל מערבי אפילו בחורבנה".

אבל האבני נזר (י"ד סי' תנ"ד ס"ק ל"ג) כתב: "נ"ל כי ישיבת א"י וירושלים יש בה ג' ענינים. א' מ"ע דישיבת ארץ. ובזה אין חילוק בין א"י וירושלים. וגם אין ארצות שלא נכבשו בכלל זה כי הכתוב אומר וירשתם אותה וישבתם בה. הנה דמצות ישיבה לאחר שירשו אותה ונתקדשה הארץ דוקא. ולמ"ד לא קידשה לעת"ל אין מ"ע דישיבת ארץ בזה"ל רק מדרבנן. הב' מצות התלויות בארץ. ובזה יש יתרון לירושלים על שאר א"י בזמן המקדש שיש בה מצות יתרות אכילת קדשים ומע"ש ולהתפלל בביהמ"ק שער השמים. ובזה"ל למ"ד לא קידשה וישיבת א"י דרבנן. ועיירות שלא נכבשו פשיטא שאינם בזה, שאינו נוהג בהם מצות התלויות בארץ" וכו'. הרי שנקט שדברי הרמב"ן והמהרי"ט, שהמצוה לישוב בארץ היא מכח הקרא ד"וירשתם אותה וישבתם בה" א"ש, רק אם סוברים שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעת"ל, ודלא כחות"ס.

עוד כתב האבנ"ז שם ענין שלישי: "מסתברא לדור במקום מקודש וקדוש לשכינה. וזה אף קודם כיבוש ישראל, דמפורש בזה"ק בפסוק לך לך מארצך, דגם אז לא היה שולט על א"י שום שר, רק הקב"ה בעצמו...אבל בגליל ויהודה אף בזה"ל טוב לדור בה מסברא. כי מסתברא שמצוה לחסות בצל ד' יתב' ממה שנהיה תחת ממשלת שרים. וזה כעין שאמרו בתד"א בענין נט"י לאכילה, שלא היה צריך הכתוב לאומרו, שהוא מסברא. וכעין זה מאמר הגמ', אלמלא לא ניתנה תורה, למדנו צניעות מחתול כו" (זוהר כהח"ס), שחייב הישיבה אינו תלוי אם קדושה ראשונה קלע"ל, אבל לדעת האבנ"ז אינו מכח הקרא דוירשתם אותה וישבתם בה, אלא מסברא).

³ ולהאבנ"ז גם משום שמוציא עצמו מתחת ממשלת הקב"ה לממשלת השרים. והנה איתא ביהושע פרק כב פכ"ט, שכשבני גובר' בנו מזבח בעבר הירדן, שלחו להם בני: "ואך אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ אחזת ידוד אשר שכן שם משכן ידוד והאחזו בתוכנו ובידוד אל תמרדו ואתנו אל תמרדו בבנתכם לכם מזבח מבלעדי מזבח ידוד אלהינו". ונחלקו המפרשים שם אם הכוונה שבאמת היא טמאה, או שרק אמרו להם, אם בעיניהם היא טמאה. ובתשב"ץ (ח"ג סי' ר') נקט, שלענין קיום מצוות התלויות בארץ, יש לעבר הירדן דין אר", אבל לענין קדושתה המיוחדת של ארץ ישראל, יש לעבר הירדן דין חו"ל. גם הברכי יוסף אר"ח ר"ס תפ"ט מחלוקת בין הרבה ראשונים ואחרונים, אם יש לעבר הירדן דין אר", ולדעת רובם שם עולה כמש"כ התשב"ץ, שנחשבת אר"י לענין מצוות התלויות בארץ, אך אין בה קדושת אר"י לענין כל הדר וכו'.

וא"כ עפמשנ"ת, שטעם איסור היציאה תלוי בטעם מצות הישיבה בארץ ישראל, לדעת התשב"ץ יהיה מותר לצאת לטיול מארץ ישראל לעבר הירדן, כיון שאינו מפקיע את עצמו ממצוות התלויות בארץ, ולדעת המהרי"ט אסור, כיון שאין שם קדושת ארץ ישראל, ואינו מקיים שם מצות "וישבתם בה".

ואין תימה לומר כן, שיהא קל יותר לבטל מ"ע לצורך עצמו, מאשר לצורך קיום מצוה אחרת. הגע עצמך, מצוה על אדם שיהיו תפילין מונחות עליו כל היום, ואעפ"כ פשוט שאין שום איסור לחלוץ התפילין לאיזה צורך שיהיה (ואפילו לטיול בעלמא, דביטול מצות תפילין שלא לצורך לא אסרו חכמים). אמנם אם כדי לקיים איזה מצוה (שאינה מצוה רבה), יהיה מוכרח לחלוץ תפילין, כגון שראה אבידה בביה"כ קבוע, שאסור להכנס שם בתפילין, וכדי ליטול האבידה להשיבה לבעליה יצטרך לחלוץ תפילין ולהכנס לביה"כ, נראה פשוט שאינו צריך לחלוץ תפילין, דמאי חזית להעדיף מצות השבת אבידה על מצות תפילין שמקיים בכל רגע⁴.

וא"כ א"ש דברי הברייטא בע"ז, שהתירה לצאת רק ללמוד תורה ולישא אשה, ופירשו התוס' שלשאר מצוות אסור. דבאמת כוונת הברייטא למעט שאר מצוות, שאסור לצאת על מנת לקיימן, אבל לענין יציאה לסחורה לא קמירי, וזה נלמד להתיר מדברי חכמים במ"ק, לפי פירוש הירושלמי, וכנ"ל (עו"ל שהברייטא בע"ז לא הזכירה שמוותר לצאת לסחורה, כיון דמירי בכהן, וכהן אסור לצאת לסחורה - מהרי"ט צהלון ח"א סי' פ"ה).

ועל דרך זה א"ש היטב גם דברי הרמב"ם, שהתיר רק ללמוד תורה ולשאת אשה, ומשמע שלשאר מצוות אסור, ואעפ"כ התיר לצאת לסחורה, וכמשנ"ת.

ולפמשנ"ת א"ש גם מה ששאל רב אסי את רבי יוחנן, אם מותר לו לצאת לקראת אמו, ולא קשיא מה שהקשה המהרי"ט, דלא גרע מיציאה לסחורה, דלמשנ"ת גרע יציאה למצוה מיציאה לסחורה.

ח

יישוב פסקי הרמב"ם לפי הנ"ל

וכל זה לענין איסור יציאה מארץ ישראל לחו"ל, שטעמו הוא משום ביטול מצוה וכנ"ל, שבזה שייך לומר, מאי אולמא ממצוה אחרת שאינה מצוה רבה, ממצות "וישבתם בה". אבל לענין איסורים אחרים מדרבנן, כגון הפלגה בספינה פחות משלשה ימים קודם שבת, שפיר יש ללמוד ק"ו, שאם לא העמידו חכמים דבריהם והתירו להפליג אפילו בערב שבת, אפילו כשרוצה להפליג לסחורה או לראות פני חבירו, כל שכן שהתירו להפליג למצוה ממש, ואפילו אם אינה מצוה רבה, דמצוה ממש עדיפא מסחורה.

ולענין החיוב לחזור לביתו ולבער חמצו, כדי להנצל מאיסור בל יראה מדרבנן (שאמרו לא לסמוך על הביטול), העמידו חכמים דבריהם אפילו כשיצא לסחורה, כיון שאינו מצוה ממש, אבל כשיצא למצוה ואפילו מצוה קלה, לא העמידו דבריהם, והתירו לעבור על איסור מדבריהם לצורך קיום מצוה.

ובזה יש ליישב את שינוי לשון הרמב"ם, שלענין איסור יציאה של כהן לחו"ל כתב להתיר אפילו לשאר מצוות, ולא רק ללמוד תורה ולישא אשה. דלמשנ"ת, כל הטעם שאסור לצאת מאר"י לחו"ל כדי לקיים שאר מצוות, הוא משום דמאי אולמיה האי מצוה ממצות יישוב ארץ ישראל. וא"כ כל זה שייך לענין איסור יציאה של ישראל מארץ ישראל. אבל לענין האיסור המיוחד של כהן לצאת לחו"ל, שהוא מדרא דאיסור טומאה, דגזרו טומאה על ארץ העמים, שפיר י"ל שלא העמידו חכמים איסורם וגזירתם במקום מצוה, ואפילו אם אינה מצוה רבה, ומש"ה מותר לכהן לצאת אפילו לצורך שאר מצוות. אמנם עצם איסורו חמור יותר, ולא התירו לו לצאת אלא לצורך מצוה ממש, ולא לסחורה.

ואף שלכאורה לפמשנ"ת, יש לאסור על כהן לצאת לצורך שאר מצוות, מכח איסור היציאה של כל ישראל, שלא הותר לצורך קיום שאר מצוות וכנ"ל, יש לומר דמשכחת להיתר זה, כשרוצה הכהן לצאת גם לסחורה וגם לצורך מצוה, דאיסור היציאה הכללי של ישראל מותר מכח רצונו לצאת לסחורה, ונשאר רק איסור היציאה המיוחד לכהן, שלא הותר לסחורה, ואיסור זה הותר לצורך קיום כל המצוות.

ט

עוד יישוב לשיטת הרמב"ם

ולולי דמיסתפינא אמינא באופן אחר, דבאמת לא הפקיעו חכמים איסור היציאה מאר"י כלל, ואפילו לצורך קיום מצוה רבה (ודלא כתוס' בע"ז), דסו"ס גם מצות יישוב אר"י היא מצוה רבה ושקולה ככל המצוות. ומה שהותר ללמוד תורה ולישא אשה, היינו משום שאין לך צורך גדול מזה, ולא גזרו חכמים במקום צורך, כמשנ"ת.

4 ואף שכתב הר"ן (בסוכה י"א ע"א בנ"ד), שרק "עוסק" במצוה פטור מן המצוה, ולא כל מי שמקיים מצוה, היינו רק כשיכול לקיים שתיהן, ולא כשמבטל מצוה אחת בשביל לקיים חברתה.

ובלכתך בדרך זה מדקדק היטב שינוי לשון הרמב"ם, שלענין איסור היציאה של ישראל מאר"י לחו"ל כתב: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה" וכו', ולא הזכיר כלל שטעם ההיתר משום מצוה, ולענין יציאת כהן מאר"י לחו"ל שינה לשונו וכתב: "מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה בזמן שאין שם דרך אלא היא, כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה", הרי שהתיר לצאת ללמוד תורה ולישא אשה מפני שהיא מצוה.

ולהנ"ל א"ש היטב. דיציאת ישראל לחו"ל שנאסרה מפני ביטול מצות יישוב אר"י, לא הותרה לשום מצוה שבעולם, וההיתר לצאת ללמוד תורה ולישא אשה הוא משום שאין לך צורך גדול מזה. אבל יציאת כהן לחו"ל שנאסרה משום איסור טומאת אר"י, הותרה לדבר מצוה, וכמשנ"ת באות ח'.

והוציא הרמב"ם את שני הדינים מדברי הבריייתא בע"ז, שהתירה לכהן לצאת לחו"ל ללמוד תורה ולישא אשה. והרי על כהן יש הן את איסור היציאה לחו"ל מחמת טומאת ארץ העמים, והן את איסור היציאה שיש לכל ישראל לבטל מצות יישוב ארץ ישראל. ועל כרחך ששני האיסורים הותרו כדי ללמוד תורה ולישא אשה, כל אחד לפי ענינו וכנ"ל.

י

ביאור עובדא דרב אסי לפי הנ"ל

ואכתי יש לדקדק בעובדא דרב יוחנן ורב אסי בגמ' דקדושין הנ"ל, למה כששמע רב אסי שארונה בא, אמר שאם היה יודע לא היה יוצא לקראתה, הרי להלן שם איתא בבריייתא, מכבדו בחייו ומכבדו במותו, ואיתא בטוש"ע (יר"ד סי' שנ"ז, ומקורו במסכת שמחות) שמלינים את המת עד שיבואו קרוביו, מפני שהוא כבוד המת, וא"כ אם החליט שמותר לצאת לכבוד אמו, למה ללוותה לבית עולמה אסור.

שו"ר בנודע ביהודה (מהדו"ת אהע"ז סי' מ"ה) שכתב: "ואף שאמרין בקידושין דף ל"א ע"ב, ת"ר מכבדו בחייו ומכבדו במותו, עיקר הכבוד הוא בחייו. וכן מוכח לפני זה בעובדא דרב אסי דנפיק מארץ ישראל לקראת אמא, ולבסוף שמע לארונה דקא אתי, ואמר אי ידעי לא נפקי. הרי שאם היתה בחיים, היה הולך לכבודה מא"י לח"ל, אבל אחר מותה לא הוה נפיק. הרי דמצות הכיבוד לאחר מיתה לא אלים כמצות הכיבוד שמחיים".

אמנם בשו"ת רעק"א סי' ס"ח ד"ה והנה, חילק בין דבר שהוא כבוד וגדולה בעצמותו, שנוהג גם לאחר מיתה, לבין כיבוד לעשות נחת רוח לאביו, שאינו נוהג לאחר מיתה. ולפ"ז ללוותו לב"ע שהוא ענין של כבוד המת, נוהג לאחר מיתה כמו בחייו, והדק"ל.

עוד הקשה המנחת חינוך (מצוה ר"ב), דמעובדא זו מוכח דמותר לצאת מאר"י לחו"ל בשביל כיבוד אם, ואם כן למה לא הביאו התוס' בע"ז מכאן ראיה לשיטת השאלות, שכל שכן מותר לצאת גם לצורך שאר מצוות, ולא רק ללמוד תורה ולשאת אשה.

גם צ"ב בדעת הרמב"ם, שלא הוכיח מכאן כהתשב"ץ, שמותר לצאת גם לצורך מצות כיבוד אם.

ולולי דמיסתפינא היה אפשר לומר, דמדין כיבוד אם היה פשיטא לרב אסי שאסור, דאין מבטלין מצות "וישבתם בה" בשביל לקיים מצוה אחרת, ודלא כדעת השאלות. אלא שצידד אם להתיר לראות פני חבירו, אם דומה ליציאה לסחורה שהתירו (דעדיפא מיציאה למצוה, וכמשנ"ת), ולמסקנא פשט להתיר. ולפ"ז א"ש קושיית המנ"ח, דאין מגמ' זו שום ראיה לדעת השאלות, וגם א"ש שאמר שלקראת ארונה לא היה יוצא, דלהלויית המת אסור לצאת, ואפילו להלוית אמו ל"ע.

יא

מקור דברי ר"ת, שראיית פני חבירו חשובה דבר מצוה

לכאורה לא מצינו מקור לדברי ר"ת, שראיית פני חבירו דינה כסחורה. והנה הגר"א (בהגהות לאו"ח ס"ס רמ"ח) ציין לעירובין ל"ו ע"ב, דאיתא שם שמותר לערב לצאת לקראת חבירו, אף שאין מערבין אלא לדבר מצוה. ולפום ריהטא ראיה זו תמוהה, שהרי שם מדובר שחבירו חכם ויוצא לשמוע דרשתו, אלא דלא אמרינן שעיקר עירובו למקום שבא רבו, משום שאולי לשמוע דרשת חבירו החכם ניחא ליה טפי, עיי"ש. וא"כ מיירי שיוצא ללמוד תורה, ולא לראיית פני חבירו בעלמא. וכנראה כוונת הגר"א לפי פירוש הב"י (או"ח סי' תט"ו) בדעת התה"ד, דמדובר שם אפילו בחבירו שאינו חכם, וכמו שמשמע גם מסתימת הרמב"ם (הל' עירובין פ"ו ה"ו).

אמנם לפי פירוש השעה"צ (שם ס"ק ט'), כוונת הרמב"ם דוקא כשבא חבירו מן הדרך, שאז - "מצוה לחבירו לקבל פניו, והוא נכנס בכלל שאילת שלום וכבוד הבריות דמצוה הוא". וא"כ גם לפירוש זה

אין ראייה שמותר לערב כדי לראות פני חבירו. וכן מוכח להדיא גם מדברי הרא"ש (בפסחים פ"ג סי' ח') בשם הירושלמי, דאין מערבים לראיית פני חבירו בעלמא, עיי"ש.

אמנם למשנ"ת בביאור עובדא דרב אסי, דרב אסי רצה לצאת לא משום מצות כיבוד אם, אלא להקביל פני אמו, מצאנו מקור נאמן לשיטת ר"ת, שראיית פני חבירו נחשבת דבר מצוה, במקום שהחשיבו הליכה לסחורה לדבר מצוה. וכמו שלמד שמותר להפליג בספינה בערב שבת לסחורה, מהיתר היציאה מאר"י לסחורה, ה"ה את ההיתר להפליג בספינה בערב שבת לראות פני חבירו, למד מכך שמותר לצאת מאר"י לראות פני חבירו.

סיכום:

- א. אסור לצאת מאר"י כדי לקיים מצוה.
- ב. אסור לצאת מאר"י לשם טיול.
- ג. מותר לצאת מאר"י על מנת לחזור, כדי לשאת אשה וכדי ללמוד תורה (וכן לצורך סיוע ללימוד תורה, כגון איסוף כספים למוסדות תורה או ללמד תורה לבני חו"ל).
- ד. מותר לצאת מאר"י על מנת לחזור, לצרכי מסחר, ואפילו לשם הרווחה.
- ה. מותר לצאת מאר"י על מנת לחזור, כדי לראות פני חבירו, וכל שכן פני אביו ואמו או פני רבו.
- ו. כמו כן מותר לצאת מאר"י על מנת לחזור, לכל צורך שהוא.
- ז. לכהן אסור לצאת לחו"ל באופנים שנתבארו מאות ד-ו, אלא אם יש בדבר גם קיום מצוה (כגון הקבלת פני רבו או כיבוד אב ואם או שמחת חתן וכלה וכיו"ב).
- ח. מותר לצאת מאר"י שלא על מנת לחזור, רק במקרה של רעב קשה (והגדר המדויק צריך בירור).